

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

М. Шевченко

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології, соціології та соціальної роботи

У статті розглядаються критерії формування громадянського суспільства західноєвропейського зразка, що припускає не поглинання громадянським суспільством держави, а конструювання суспільства як політичної цілісної системи, центром якої є держава. Також розглядаються теоретичні та практичні недоліки трактування громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, соціальні інститути, політична культура.

“Громадянське суспільство” – одне з найбільш складних понять в сучасному суспільствознавстві. З одного боку, без нього не може формуватися та існувати демократичний устрій держави, з іншого – відсутність, як у теорії так і на практиці, чіткого уявлення про те, що конкретно є громадянським суспільством і чиї інтереси воно виражає.

Більшість вчених і політиків розглядають суть громадянського суспільства як сферу не-політичних, недержавних відносин і виражається вона в тому, що держава поглинає громадянське суспільство. Тобто, держава представляє собою самодостатнє утворення, а громадянське суспільство – це незалежна від держави сукупність різних видів соціальних інституцій, об'єднань, організацій, що слугує громадянам основою для вільного розвитку особистостей, вираження їх власних поглядів переконань, інтересів та очікувань.

Критерієм розбудови такої моделі громадянського суспільства є процес формування сукупності суспільних комунікацій та соціальних зв'язків, соціальних інститутів та соціальних цінностей. Основними його суб'єктами є громадяни зі своїми правами та громадянські (неполітичні й недержавні) організації, асоціації та об'єднання.

У відповідності з таким підходом Україна по праву може претендувати на визнання її як країни, в якій все виразніше прогресує і заявляє про себе громадянське суспільство. Складовими елементами громадських об'єднань України стали велика кількість самостійно діючих груп людей (спілок, товариств, асоціацій, організацій благодійного, виробничого, політичного, релігійного та інших напрямів). Зокрема, згідно із Законом України “Про об'єднання громадян”, станом на 1 жовтня 2003 року Мін'юстом [1] в Україні зареєстровано 1733 громадських організацій (за 9 місяців 2003 року - 93), із них: всеукраїнських – 1352, міжнародних – 381.

Серед зареєстрованих організацій за своїми метою, завданнями та напрямками діяльності

переважають організації професійного (320), фізкультурно-спортивного (228), науково-технічного (140), освітнього та культурно-виховного (156) спрямування. Значну кількість серед зареєстрованих організацій складають організації міжнаціональних дружніх зв'язків (117), молодіжні (101), жіночі (42), правозахисні (31) й об'єднання ветеранів та інвалідів (54) та інші.

Органами юстиції на місцях легалізовано понад 20 тисяч (за 9 місяців 2003 року – понад 1,5 тис.) місцевих громадських організацій, а також понад 4,8 тис. (у 2003 року – понад 200) осередків всеукраїнських і міжнародних громадських організацій.

Відповідно до Закону України “Про об'єднання громадян” та постанови Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 року № 145 Міністерством юстиції в Україні також зареєстровано 175 структурних осередків громадських (неурядових) організацій зарубіжних держав.

Але таке трактування громадянського суспільства має ряд теоретичних і практичних недоліків. По-перше, концепція громадянського суспільства як сфери спонтанного розвитку індивідів та їх громадських інститутів поза межами державної регламентації сумісна не лише з демократією, але й з авторитаризмом. Адже відомо, що авторитарний режим контролюючи і забезпечуючи, навіть шляхом примусу політичну владу, не обмежує економічний, соціальний, культурний, а деколи і ідеологічний плюралізм. По-друге, подібний підхід заздалегідь передбачає протиставлення громадянського суспільства та держави і відчуження основної маси населення від влади.

Така концепція громадянського суспільства є загальноприйнятою в Росії. Спроби розділити суспільство і державу сягають часів правління Катерини II, яка у 1785 р. видала Указ про “Жалувану грамоту дворянам”. Тобто, Катерина II вперше в російській

імперії визнала громадянський стан бодай однієї верстви населення – дворянства.

Поділ суспільства на державу і не-державу в тій чи іншій мірі має місце і в сучасних умовах. Зокрема, етатизм, який передбачає поширення повноважень держави на всі сфери суспільного життя, особливо яскраво проявив себе в Радянському Союзі. В сучасній Росії громадянське суспільство розглядається як модель загальнонаціонального діалогу громадськості та влади. Висловлюються думки, що суспільство може підсилити свою міць від процесу з'єднання його з владою. А це означає, що влада має окремий і незалежний від суспільства владний ресурс, частину суверенітету.

На нашу думку, громадянське суспільство слід розглядати як особливу форму суспільної організації, яка постала в результаті довгої історичної еволюції держави-суспільства і сформувалася в країнах Західної Європи. Подібно до того як племінна організація суспільного життя поступово переростає в державу, так абсолютна державна організація набуває форми громадянського суспільства.

Його формування відбувається в момент, коли ставлення монарха до підданих в абсолютній державі почало перетворюватися з стосунку зверхності влади на правовий стосунок, коли фізична одиниця поза приватними правами почала набувати публічні права, коли це становище одиниці супроти державної влади перенесено на існуючі колективи, тобто, коли конституційна правова держава силою своєї законодавчої влади створила умови для функціонування громадських об'єднань, незалежних від державних структур та господарських одиниць.

Усвідомлення потреби таких радикальних змін було обумовлено затятою боротьбою пригнічених за свої права й ідейними настановами про принципову рівність усіх людей від народження та про необхідність захисту найслабших членів суспільної організації. В результаті цього в правових системах країн з'явилися цілі збірки невідомих попереднім епохам постанов і законів про "трудове право" чи про "соціальне право", які містять у собі приписи, що регулюють порядок і умови найманої праці (наприклад, тривалість робочого дня, право на платну відпустку, заборона чи обмеження тривалості праці неповнолітніх тощо), право робітників на організацію професійних спілок і колективів, право на пенсію, охорону інтересів працівника під час хвороби, порядок відшкодування за інвалідність, що постала внаслідок умов праці на виробництві, форми розгляду й розв'язання конфліктів, які виникають між підприємцем й окремим робітником чи цілими робітничими організаціями.

Досягненню таких успіхів громадськості сприяло формування та функціонування третьо-

го сектора, сутність якого можна визначити як сукупність форм спонтанного самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих ними для обстоювання своїх інтересів організацій і об'єднань у всіх сферах життя суспільства і як певну систему відносин, які захищені необхідними законами від прямого втручання і свавільної регламентації їх діяльності з боку органів державної влади та комерційних структур.

Необхідність введення поняття "третього сектора" обумовлено тим, що воно, на відміну від таких понять, як громадські об'єднання та організації, які за часів Радянського Союзу включали в себе й організації державно-партійних "пасинків", конкретно й адекватно виражає якісну характеристику процесу зародження, становлення й функціонування суспільної організації громадянського суспільства. Це означає, що "третього сектора" – не проста сукупність громадських організацій та політичних партій, а певна система сталих принципів, традицій та нормативно-правових норм самоорганізації членів громадянського суспільства. Тобто, третій сектор – це самостійна, відділена від держави структура, в основі якої – вільна, незалежна особистість, яка зобов'язана своїм існуванням і добробутом не опіці чи то бажанню влади, а своїм власним силам і здібностям.

Визначаючи сутність громадянського суспільства, насамперед слід відзначити, що воно не виступає антитезою державі. Аналіз функціонування громадянського суспільства в розвинутих демократичних суспільствах свідчить про те, що держава і її органи за умов демократичних процедур їх формування є, навпаки, його породженням як необхідні йому інститути управління, які беруть на себе ті завдання і функції, котрі самоорганізація громадянського суспільства самостійно не в змозі здійснювати.

Враховуючи вищезазначене, громадянське суспільство можна уявити як державу, де органи влади створюються за принципом виборів, де населення через своїх представників визначає основні правові норми, якими регулюється суспільне життя, і має можливість контролювати органи влади в їх діяльності. Державні органи, у свою чергу, здійснюють свої повноваження щодо охорони й гарантування прав громадянина та дотримання ним чітко встановлених меж свободи діяльності.

Таке розуміння поняття громадянського суспільства є конституючим елементом діючих в суспільстві соціальних інститутів. Воно накладає свій відбиток на державне регулювання політичних, економічних, ідеологі-

чних та моральних цінностей. Держава як системоутворюючий інститут громадянського суспільства приймає ознаки правової, соціальної держави. Фактично це зобов'язує уряди здійснювати політику спрямовану на забезпечення реалізації прав та свобод людини, задоволення основних життєвих потреб усіх соціальних верств і груп населення, на утвердження в суспільстві соціальної справедливості.

Важливий аспект реалізації ідеї розбудови громадянського суспільства полягає також в тому, що його становлення передбачає реалізацію народного суверенітету та прав людини й нейтралізацію обставин які породжують відчуття протистояння держави та суспільства. Якщо в період формування національних держав роль політичної мобілізації громадян виконувала національна ідея, яка впливала на свідомість громадян про нову, на той час, юридичну та політичну форму їх єдності, то в сучасних умовах, особливо для України, таку роль може зіграти ідея формування громадянського суспільства та її інститутів.

Отже, громадянське суспільство є досягненням цивілізаційного порядку. І найголовнішим здобутком його є відпрацьований механізм взаємодії рівних у правовому та політичному відношенні соціальних інститутів – правової держави, економічної сфери та третього сектора.

У відповідності з таким розумінням громадянського суспільства слід рішуче відмовитися і в теорії, і на практиці від протиставлення держави, суспільства і особи. Держава це не окремий від суспільства суб'єкт, а органічний елемент громадянського суспільства, якому останнє делегує загальні функції керування, організації управління суспільними справами, а не навпаки. Крім того, "державне управління, як справедливо зазначає В.Князєв, в демократичному суспільстві у кінцевому підсумку є функцією не лише державних органів, чи державного апарату, а тим більше його верхівки – управлінсько-бюрократичної еліти, а суспільства в цілому" – органів місцевого самоврядування, політичних і громадських об'єднань [3].

Таким чином, формування громадянського суспільства західноєвропейського зразка передбачає не поглинання громадянським суспільством держави або їх протиставлення та партнерства, а конструювання суспільства як політично цілісної системи, центром якого є держава, бо суспільне ціле усвідомлює себе в цілому і завдяки колективній волі впливає на самого себе. Держава є частиною такого політичного цілого, яке керує самим собою, а не вершина, що займає особливе місце. Завдяки виборам між політичними конкурентами, посадові особи наділяються не тільки особливими повноваженнями управління суспільством, а й програм-

но спрямовуються виборцями на проведення певної політики.

Становлення громадянського суспільства західноєвропейського зразка пов'язано з процесом реформування його існуючих політичних і громадських інститутів та механізмів їх взаємодії як елементів соціальної системи – України. Безперечно, подібний устрій потребує формування відповідних відносин у суспільстві – активності та незалежності всіх соціальних суб'єктів суспільного процесу, у тому числі таких агентів соціальної взаємодії, як носіїв владних повноважень, з одного боку, та пересічних громадян – з іншого.

На жаль політична культура сучасного українського суспільства носить перехідний, фрагментарний характер. По відношенню до держави переважають патерналістські настрої, тобто замість активної позиції самого індивіда – шукання заступництва й вирішення проблем зверху. В наявності дефіцит громадянськості: пересічні громадяни часто керуються принципом "моя хата з краю", а політична еліта нерідко підміняє державні інтереси вузько груповими. Як наслідок – криза довіри народу до влади і розчарування політиків у масах. Тобто, у політичній культурі і поведінці українця співіснують протилежні цінності і норми: з одного боку, – вимога гарантій, прав і свобод, а з іншого – схвалення недемократичних методів вирішення суспільних проблем; з одного боку – підтримка ринкових відносин, а з іншого – вимога соціальної рівності [2]. Це свідчить про роздвоєність політичної свідомості. В наслідок крайньої поляризації суспільства в політичній культурі правлячої еліти переважає установка не на співпрацю, пошук компромісів, а на суперництво, небажання домовлятися на основі загальнонаціональних інтересів.

Суспільство з таким духовним станом не може стати на шлях творчої самоорганізації. У такому випадку довго очікувані процеси самоорганізації та самоструктурування суспільства, розбудови громадянського суспільства європейського зразка можуть тривати непередбачено довго, а системи, які не можуть адаптуватися, самоорганізовуватися, від коливальних процесів саморуйнуються, піддаючись зовнішньому закріпаченню, силами здатними породити внутрішній суспільний конфлікт.

Важливим кроком становлення громадянського суспільства в Україні є розбудова соціальної, правової держави. Однак у теоретичному і практичному аспектах країна ще далека від реалізації таких цілей. Адже фу-

нкції, зміст і функціонування цих форм держави досі залишаються нез'ясованими.

По-перше, найважливіше зі зробленого в розбудові в Україні правової держави полягає в конституційному закріпленні її основ – принципів верховенства правового закону (права) і поділу влади, прав і свобод людини. Але правовою держава стає не завдяки проголошенню її принципів в Конституції, а тоді, коли відповідно до конституційних декларацій проходить повсякденне життя пересічних громадян, коли влада існує для громадян, а не навпаки. На жаль, неповага влади до громадян, сприйняття їх у державних установах як прохачів продовжують залишатися характерними особливостями владних відносин в українському суспільстві.

По-друге, відсторонення політичних партій від формування виконавчої влади обмежує її альтернативність і конкурентність у прийнятті рішень і сприяє повному зростанню підприємництва і влади, а також перетворення влади на прибутковий і досить безпечний бізнес.

По-третє, відсутність соціальних гарантій, недостатнє матеріально-технічне забезпечення, низька заробітна платня суддів – все це нівелює статус незалежного судочинства і охоронця прав і свободи людини. Ні для кого не є секретом, що в Україні нерідко відбуваються й випадки політичного та економічного тиску на суддів. Тому суди нерідко продовжують захищати головним чином державу, а стосовно громадян виступають зняряддям примусу й покарання.

По-четверте, не відповідає вимогам функціонування державних органів і з точки зору соціальної держави. Як правило соціальні аспекти держави проявляється “як комплекс заходів, які демонструють реакцію уряду на кризову ситуацію, що виникає під впливом економічних чинників. Головна увага зосереджується на окремих ланках соціальної сфери: пенсіях, грошових виплатах, індексації, мінімальних соціальних стандартах” [4]. Така соціальна політика характеризується не комплексністю і безадресністю, що знижує її ефективність. Жоден соціальний закон не використовується повною мірою, а окремі закони корегуються у відповідності до бюджетної ситуації. Непослідовність соціальної політики, яка постійно балансує між прискоренням реформ і необхідністю дотримання соціальних стандартів, пояснюється зростаючою і небезпечною диспропорцією між працею й капіталом.

По-п'яте, не може турбувати й ситуація яка складається в бізнесових структурах як важливих інститутів громадянського суспільства. Найнебезпечнішими наслідками їх розвитку є тінізація економіки та її вплив на криміналізацію суспільства, зрощування з державним апаратом, зростання корупції. Невід'ємною складовою становлення громадянського суспільства в

Україні також є реформування системи корпоративного управління. Мова йде про порушення майнових прав майже третини населення, які володіють великими та малими акціями.

Виходячи з вищезазначеного, приходимо до висновку, що становлення громадянського суспільства європейського зразка в Україні можливе лише через політичне реформування ініційоване політичною елітою. Факторами такого реформування можуть виступати як внутрішнє усвідомлення необхідності змін в політичній системі так і зовнішні геополітичні важелі. За умови послідовного проведення такої реформи, Україна має шанс прискорити реалізацію концепції „ширшої Європи”. Адаже відомо, що серед вимог Копенгагенських критеріїв вступу до ЄС (демократичний устрій, конкурентноздатна ринкова економіка, верховенство права, розвиток громадянського суспільства, свобода слова і преси) політична складова має особливе значення.

Першочерговим кроком формування громадянського суспільства, на нашу думку, мало б бути розробка та прийняття на найвищому рівні концепції розбудови громадянського суспільства в Україні, тим самим зняти будь-які розбіжності в його трактуванні. Лише потім, в контексті загально прийнятої моделі громадянського суспільства, приступити до реформування політичної системи. Вона має спрямована на посилення дієздатності держави, узгодженої та відповідальної діяльності законодавчої, судової та виконавчої гілок влади, демократизації всіх сфер суспільного життя як важливих умов функціонування правової держави. Тобто, реформа політичної системи в контексті концепції громадянського суспільства західноєвропейського взірця має сприяти:

- формуванню політичної системи громадянського суспільства;
- формуванню нової форми соціальної інтеграції;
- створенню прозорої системи підзвітності та відповідальності на всіх рівнях влади;
- впровадженню основних принципів функціонування та розмежування системи органів державного управління на місцевому та регіональному рівнях;
- підвищенню захищеності громадян і юридичних осіб та усунення обставин, що спричиняють корупцію та зловживання з боку працівників органів державної влади.

Різноманіття суспільної реальності і об'єктивна неспроможність держави регулювати всю гаму прояву соціальних інте-

ресів обумовлює місце і роль організацій третього сектора як складової громадянського суспільства, мета яких полягає в здійсненні й захисті своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, правових, соціальних, культурних та інших інтересів. Слід зазначити, що реалізація даної мети полягає не в протиставленні інтересів недержавних, неурядових громадських організацій правовій, соціальній державі та бізнесовому сектору, а в поширенні та поглибленні процесу забезпечення прав і свобод громадян, задоволення основних життєвих потреб усіх соціальних верств і груп населення, на утвердження в суспільстві соціальної справедливості.

Світовий досвід свідчить, що у відношенні до влади об'єднання громадян можуть займати досить різні позиції, які можна представити трьома принципово відмінними моделями: опозиційна модель, модель доповнення діяльності держави та модель реформування [5]. Опозиційна політика об'єднань громадян по відношенню до держави спрямована, як правило, на створення перешкод здійсненню державних планів та програм, які негативно впливатимуть на малозабезпечені верстви населення. Опозиційні відносини виникають тоді, коли об'єднання громадян приєднується до концепції розвитку, яка відрізняється від урядової. Модель "доповнення" діяльності держави має місце в тому випадку, коли об'єднання громадян розвивають свої власні програми в напрямі, який співпадає з пріоритетами, визначеними державною політикою, зокрема, розширення послуг для малозабезпечених та інших прошарків населення, підтримка малого бізнесу тощо. Нарешті, при політиці реформування громадські об'єднання ставлять себе відносно державних структур в позицію співдиректора тих державних служб, що надають послуги населенню, покращують їх діяльність.

Одним із шляхів підвищення ефективності діяльності українських громадських організацій є надання цільових грантів та конкурсного розподілу коштів для спільного виконання тих чи інших програм. Адже більшість громадських інститутів створені для вирішення тих самих завдань, з якими щоденно мають справу державні та муніципальні органи. Це піклування про малозабезпечених, хворих, соціально незахищених громадян, сприяння вихованню та освіті дітей та підлітків, збереження та розвиток культури, реальний захист прав та свобод, що гарантовані Конституцією України тощо. За такого підходу держава формулює "соціальне замовлення" на виконання тієї чи іншої соціальної програми, забезпечує її фінансування й організовує відкритий конкурс на право виконання важливої діяльності.

Розбудова громадського сектору обумовлено насамперед тим, що найбільш активні члени суспільства прагнуть внести свій вклад у вирішення проблем, що стоять перед ними, виконуючи не лише прямі обов'язки, покладені державою, а й роблять щось "поверх обов'язків" свідомо та добровільно. Тому, в ряді випадків громадські організації діють більш успішно та раціонально, ніж державні установи. В результаті нерідко виявляється більш доцільним для держави передати кошти надійним незалежним некомерційним організаціям та забезпечити належний контроль за їх використанням, ніж створювати спеціалізовані організаційні структури самій.

Розбудові громадянського суспільства в Україні також має сприяти процес розкріпачення свідомості людей, усвідомлення цінностей демократії, стерпності й цивілізованості, звички до плюралізму ідей і неприйняття будь-яких форм диктатури. Звичайно, ми усвідомлюємо, що подібний процес не може здійснитися автоматично. Тому держава має створити все для формування нового масового прошарку – середнього класу, який, виходячи із досвіду розвинутих країн, є основою розвитку економіки і суспільної системи взагалі.

Це досягається в результаті збільшення рівня свободи автономних суспільних структур, насамперед для базової одиниці суспільства – індивіда, і одночасного їх інтегрування в загальну систему отримання та переробки інформації і прийняття рішень на рівні суспільства взагалі. Взаємодія процесів автономізації частин та інтеграція їх досвіду в суспільну практику, а також ідентифікація поведінки окремих суб'єктів з інтересами суспільства – це саме той механізм соціального регулювання, який на протязі всієї історії забезпечував поступальний розвиток людства і призив до становлення держав загального (соціального) добробуту.

В цілому, можна зробити висновок, що нерозвиненість політичних інститутів і відсутність розвиненої демократичної політичної культури українського суспільства поки що не дають йому можливості контролювати державу. Нинішній стан взаємодії громадянського суспільства й держави характерний більшою мірою для авторитарного, ніж для демократичного режиму. Рушійною силою трансформації України до громадянського суспільства має бути інтерес автономних структур щодо задоволення власних потреб та інтегрування їх в єдине ціле використовуючи для цього відповідні засоби комунікації, а політична еліта, яка усвідомила ідеал суспільної системи має використати демок-

ратичний метод для того, щоб перебороти процеси формування негативних тенденцій і реалізації кращим можливостям.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 р.:* Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2003.
2. *Головаха Є.* Особливості політичної свідомості: амбівалентність суспільства та особистості // Політологічні читання. Українсько-канадський щоквартальник. – 1992. – № 1. – С. 24-29.
3. *Князев В.* Держава й людина в умовах формування громадянського суспільства в Україні // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – С.10.
4. *Хара В., Новіков В.* Побудова соціальної держави – загальне національне завдання //Україна: аспекти праці. Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – 2003. – № 3. – С.28.
5. *Шевченко М., Пищуліна О., Барков В.* Інститути громадянського суспільства в Україні: стан та перспективи // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки / За ред. А.С.Гальчинського. – К.: НІСД, 2003. – С. 283.

ПРОЕКТ КОНЦЕПЦІЇ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Демократичний вибір та прагнення України бути повноправним учасником європейського співтовариства, закріплені Конституцією України та іншими основоположними документами нашої країни, є водночас рухом до реальної демократії, громадянського суспільства, соціально орієнтованої правової держави й забезпечення прав та свобод людини й громадянина.

Необхідність розбудови громадянського суспільства обумовлена також формуванням великої кількості незалежних (неурядових, недержавних) громадських об'єднань та закріпленням їх статусу в політичній системі українського суспільства. Значною мірою їх розвиток спрямований на соціальний і правовий захист населення, освіти, охорони здоров'я, культури, екології, громадського контролю в Збройних Силах України тощо. Особливі здобутки в розвитку мають жіночі та молодіжні рухи, благодійні організації тощо. Усе більшого поширення мають органи самоорганізації населення за місцем проживання. За ініціативою мешканців створюються будинкові, вуличні, квартальні та інші форми самоорганізації населення, які наділяються частиною компетенцій (фінансових, майнових), переданих місцевим самоврядуванням.

Не системність державної політики та не сприйняття громадської ініціативи як повноцінного партнера з боку органів державної та місцевої влади стало однією з важливих причин стримування процесів демократизації та формування громадянського суспільства, яке виявляє себе в підвищенні ефективності державного управління, зацікавленості суспільства в досягненні намічених результатів, його консолідації з владою.

Прискорення поступу України на шляху демократизації суспільного життя та становлення громадянського суспільства вимагає не лише концентрованої волі політиків та керівників держави, а й консолідованих, наполегливих зусиль усього суспільства. Такі акценти цілком співзвучні з загальним контекстом світового розвитку. Досвід держав, які здійснювали глибокі перетворення свідчить, що реальний успіх трансформаційних процесів можливий лише за умови, якщо реформи та їхні результати відповідають інтересам і сподіванням широких верств населення, а отже, отримують відчутну суспільну підтримку.

Сам процес становлення громадянського суспільства є прямим наслідком формування самоорганізуючих суспільних начал, які не потребують патерналістського втручання, а діють на принципах ефективності та доцільності.

Запропонована концепція враховує сучасний досвід суспільно-політичних трансформацій країн з розвиненою демократією і є продовженням позитивних надбань розпочатих системних реформ в Україні. Її сутність полягає у визначенні чітко окреслених, науково обґрунтованих демократичних засад суспільства та механізмів соціально орієнтованої моделі взаємодії державних органів влади та громадськості, які б стимулювали, з одного боку, підприємницьку активність та ініціативу, економічне зростання на основі структурно інноваційних перетворень, утвердження сучасної соціальної інфраструктури, а з іншого – подолання суперечностей між економікою, владою та суспільством.

Розділ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Громадянське суспільство є досягненням цивілізаційного порядку. Як особлива форма суспільної організації воно постає в результаті довгої історичної еволюції держави-суспільства і найбільшою мірою проявило себе в країнах Західної Європи. Його найголовнішим здобутком є відпрацьований механізм взаємодії рівних у правовому та політичному відношенні соціальних інститутів – правової держави, економічної сфери та громадського (третього) сектора.

Головна мета розбудови громадянського суспільства в Україні полягає в підвищенні дієвості влади і держави, трансформації інституційної системи нашої країни в інститути європейського зразка, утвердження європейських стандартів соціально-економічного розвитку, відповідного рівня та якості життя населення.

Громадянське суспільство не виступає антитезою держави. Держава і її органи, за умов демократичних процедур їх формування, є, навпаки, породженням громадянського суспільства як необхідні йому інститути управління, що беруть на себе ті завдання і функції, котрі органи самоорганізації населення не в змозі здійснювати самостійно. Як системоутворюючий інститут, держава в умовах громадянського суспільства приймає ознаки правової, соціальної держави. Фактично це зобов'язує уряди здійснювати політику спрямовану на забезпечення реалізації прав та свобод людини, задоволення основних життєвих потреб усіх соціальних верств і груп населення, на утвердження в суспільстві соціальної справедливості.

Важливий аспект реалізації ідеї розбудови громадянського суспільства полягає також в тому, що його становлення передбачає реалізацію народного суверенітету та прав людини й нейтралізацію обставин які породжують відчуття протистояння держави та суспільства.

Розбудова громадянського суспільства ґрунтується на таких принципах:

- народного суверенітету;
- верховенства закону;
- непорушності прав і свобод людини та громадянина;
- поділу влади, відповідальності, відкритості та публічності;
- незалежності суду;
- децентралізації влади та субсидіарності у відносинах між центральними, регіональними та місцевими органами влади;
- унітарності та цілісності території;
- соціального партнерства інститутів та суб'єктів політичної системи суспільства.

Для досягнення головної мети розбудови громадянського суспільства в Україні передбачається забезпечити вирішення насамперед таких основних завдань:

- забезпечення неперервності, зв'язаності, ієрархічної координації діяльності різних суб'єктів політичної системи громадянського суспільства для досягнення визначених цілей на основі співіснування і взаємодії різноманітних культур, норм, традицій та форм політичної діяльності її інститутів;
- запровадження механізмів вирішення соціальних конфліктів і суперечностей, гармонізації суспільних відносин і досягнення консенсусу різних суспільних сил щодо основних цінностей, цілей та напрямів суспільного розвитку формування нової форми соціальної інтеграції на основі інституту громадянства;
- подальший розвиток і вдосконалення політичних відносин шляхом відкриття максимального простору для самоуправління суспільства на всіх рівнях його соціально-політичної організації;
- побудова справді демократичної, соціальної, правової держави з ефективно діючим парламентом, професійним висококваліфікованим урядом, незалежними судовими органами;
- формування інститутів громадянського суспільства як співтовариства вільних людей і їх самодіяльних організацій, політичних партій, рухів, профспілок, кооперативів, асоціацій;
- забезпечення необхідних умов для вільного розвитку нації загалом і кожного етносу, формування та підвищення політичної свідомості й самосвідомості, національної культури;
- удосконалення діяльності ЗМІ, підвищення їх ролі в регулюванні політичних відносин, управлінні суспільством, формуванні політичної свідомості та політичної культури суспільства і кожного громадянина;
- створення прозорої системи підзвітності та відповідальності на всіх рівнях влади;

- підвищення захищеності громадян і юридичних осіб та усунення обставин, що спричиняють корупцію та зловживання з боку працівників органів державної влади;
- забезпечення здатності територіальних громад та органів місцевого самоврядування в межах, визначених законодавством, самостійно та відповідально вирішувати питання соціально-економічного розвитку, створення ефективних механізмів забезпечення їх активної участі у формуванні та проведенні державної регіональної політики;
- широкий розвиток підприємництва як головного фактора соціально-економічного розвитку країни, формування вільного ринку, конкуренції по обміну діяльністю та її продуктами між незалежними власниками;
- забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом та можливостей для самореалізації.

У кінцевому підсумку концепція спрямована на запровадження ефективної, прозорої і зрозумілої для кожного громадянина політичної системи, що забезпечуватиме успіх економічних реформ та чіткого визначення повноважень всіх державних інституцій та суб'єктів політичного процесу.

Розділ 2. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ПРИОРІТЕТИ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Світовий та вітчизняний досвід свідчить, що успішний розвиток суспільства і держави залежить від повноти реалізації прав та свобод кожної людини. Завдяки вільному вибору життєвого шляху, волі, енергії, відповідальним діям, люди творять громадянське суспільство як певної системи всіх складних і різноманітних суспільних відносин: політичних, економічних, правових, конфесійних, культурних, етнічних та ін. Визнання, дотримання та захист прав та свобод людини – головна мета і важливий інструмент демократичної правової держави, яка прагне забезпечити добробут, гідність, безпеку суспільства, високу конкурентоспроможність країни в світовому співтоваристві.

До основних напрямів та пріоритетів реалізації прав та свобод людини як головної мети та важливого інструменту розбудови громадянського суспільства відносяться:

- всіляке закріплення серед населення громадських цінностей (прав та свобод) в якості основи соціального і державного устрою. Система органів влади має структурно будуватися так, щоб максимально забезпечити права, свободи та інтереси людини й суспільства;
- розвиток свободи слова та відсутність будь-якої монополії на засоби масової інформації, відкрита критика недоліків та помилок представників влади;
- наявність сильної опозиції, політичного плюралізму, вільної конкуренції політичних сил;
- наявність демократичного контролю за діяльністю владних структур зі сторони громадськості, засобів масової інформації, партій і громадських об'єднань;
- дотримання законності, демократичних норм і процедур, необхідних для нормального функціонування правової держави та громадянського суспільства;
- досягнення соціальної злагоди в процесі суспільного розвитку на основі сталих процесів соціальної структурованості, соціального миру та співробітництва, соціального партнерства як різних класів, соціальних груп, прошарків суспільства, так і територіальних спільностей та суб'єктів ринкових відносин;
- утвердження в суспільстві соціальної справедливості як важливої суспільної цінності, без здійснення якої неможливий повноцінний соціальний та економічний розвиток суспільства, задоволення потреб, інтересів та соціальної безпеки людини;
- формування в суспільстві нової соціальної культури, яка б ґрунтувалася на новій парадигмі базових морально-етичних, соціальних цінностей, знань, переконань і світоглядних орієнтацій;
- формування і розвиток соціально-ринкової економіки, соціально орієнтованого господарства, за якого економічна свобода ринку спрямовувалася б на забезпечення соціальної безпеки людини і суспільства, соціальної захищеності особистості, її незалежності від держави;
- розвиток соціально-класових відносин, в основі яких лежить становлення різноманітних елементів нової соціально-класової структури суспільства і головним чином формування потужного середнього класу як чинника соціально-політичної та економічної стабільності суспільства, створення умов для функціонування динамічних процесів соціальної мобільності;

- регулювання розвитку соціально-етнічних, етнопонаціональних відносин на основі принципу рівності всіх націй та етнічних груп;
- регулювання сімейно-шлюбних відносин, спрямованих на зміцнення соціальних, духовних, моральних, матеріальних підвалин сім'ї, на виконання нею функцій як найважливішого соціального інституту;
- створення умов для заохочення продуктивної трудової діяльності, зростання соціально-економічної активності населення, відтворення і всебічна реалізація трудового потенціалу народу, мотивації трудової діяльності кожної людини, спроможної до праці;
- розробка та створення гнучкої, динамічної системи оплати праці на основі глибокої структурної реформи заробітної плати, збільшення її частки в структурі суспільного доходу як головного джерела підвищення добробуту громадян, що ґрунтується на високій ціні робочої сили, наближення мінімальної заробітної плати до межі малозабезпеченості, посилення впливу тарифної системи при визначенні заробітної плати та пенсії;
- розробка і впровадження у практику цілісної концепції, нової моделі розвитку соціального страхування всіх видів - пенсійного, медичного, по хворобі, по безробіттю - на засадах справедливого розподілу фінансового тягаря між роботодавцями, робітниками і державою;
- регулювання ринку праці, здійснення політики зайнятості, метою якої є максимальне забезпечення роботою працездатного населення відповідно до структурних змін зайнятості населення та кількісного і якісного складу трудових ресурсів, запобігання масовому безробіттю у його різноманітних видах і формах;
- глибока структурна реформа державної житлової політики на основі створення умов для розширення, стимулювання та децентралізації житлового будівництва та інших будівельних послуг у різноманітних формах за рахунок різних джерел фінансування.

Розділ 3. ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Розбудова громадянського суспільства передбачає істотне підвищення ролі та відповідальності державних, громадських інститутів та органів місцевого самоврядування. Важливим показником діяльності інститутів громадянського суспільства є ступінь розвитку громадської ініціативи та самоврядування.

Оптимізація функціонування та взаємодії інститутів громадянського суспільства має забезпечити реалізацію громадської ініціативи населення шляхом:

- усвідомлення громадянами, що єдиним джерелом і верховним носієм влади є народ, що влада держави, її суверенітет є похідною від суверенітету народу і має слугувати йому, а чиновники діють для задоволення потреб народу, а не навпаки;
- докорінної перебудови діяльності правоохоронних органів, особливо органів внутрішніх справ, прокуратури та суду щодо захисту прав і свобод громадян від будь-яких посягань на них з боку держави та інших громадян;
- забезпечення рівності можливостей для всіх кандидатів та партій, які беруть участь у виборах та невтручання державних та місцевих органів влади в хід виборчого процесу;
- усунення монополії держави на власність, формування конкурентного середовища та ринкової інфраструктури яка забезпечує прозору комунікацію між суб'єктами ринкових відносин, включаючи і державні установи та підприємства;
- законодавчого розподілу повноважень між органами державної та місцевої влади, регіонального та місцевого самоврядування з метою уникнення дублювання, спрощення системи управління, її фінансового забезпечення та економії бюджетних коштів;
- конкретизації у законодавчо-нормативних актах конституційних норм про народну ініціативу, про громадське обговорення (експертизу) законодавчих ініціатив;
- законодавчого врегулювання питання про лобіювання громадських ініціатив і реалізації законних прав та інтересів громадян в органах влади з чіткою вимогою щодо звітності лобістських груп про фінансування проектів;
- удосконалення механізму політичної та дисциплінарної відповідальності в середині владних структур і громадських об'єднань;
- поглиблення участі політичних партій у діяльності органів законодавчої, представницької та виконавчої влади як структуроутворюючий та відповідальний перед суспільст-

вом елемент політичної системи, що найбільш послідовно, ефективно й легально презентує інтереси основних суспільних груп населення;

- формування достатньо крупних територіальних, соціально-економічних утворень (муніципалітетів), які мають представляти собою первинний територіальний рівень суспільства (територіальні громади) та спільного ведення виробництва й споживання;
- проведення профспілками конструктивного діалогу, узгодження інтересів найманих працівників, держави і роботодавців особливо в підприємницькому секторі серед малих приватних підприємств, охоплюючи весь спектр трудових і соціально-економічних відносин – виробничу діяльність, зайнятість, оплату праці, режими праці й відпочинку, охорону праці та соціально-побутові умови;
- створення належних економічних передумов та правових засад діяльності молодіжних, жіночих та різноманітних благодійних організацій;
- відкритого співробітництва громадських організацій з державними установами та органами місцевого самоврядування у формах опозиції, доповнення та співпраці;
- взаємодії з громадськими організаціями державних установ та органів місцевого самоврядування через надання грантів для спільного виконання проектів та програм, створення системи соціального замовлення, конкурсного розподілу коштів на виконання суспільно необхідної діяльності;
- створення бази даних про потенційних партнерів/спонсорів організацій як в Україні, так і поза її межами, а також мережі фондів розвитку громадського сектору, які акумулюють матеріальні ресурси реалізації соціальних проектів;
- законодавчо врегулювати питання про спонсорство та благодійність;
- створення Координаційної ради з питань розвитку громадського сектору в Україні яка б представляла інтереси громадського руху та проведення тематичних занять (семінарів) із метою опанування навичок надання послуг населенню та залучення коштів для виконання соціальних проектів і програм;
- широкого використання інформаційних ресурсів із метою розповсюдження відомостей про наявність, специфіку, основні напрями, досвід і проблеми роботи громадських організацій.

Реалізація цих заходів спрямована на формування вільних і відповідальних громадян, правової держави та громадського руху, що сприятиме Україні стати повноправним партнером у світовому співтоваристві з ефективними економічними відносинами, високим освітнім, культурним і духовним потенціалом.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2006 р.